

**SZLÁV KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGEINK:
NYELV, FOLKLÓR, IRODALOM**

Tanulmánykötet a Bolgár Kulturális Fórum alapításának
20. évfordulójára

**СЛАВЯНСКИТЕ НИ КУЛТУРНИ
НАСЛЕДСТВА: ЕЗИК, ФОЛКЛОР,
ЛИТЕРАТУРА**

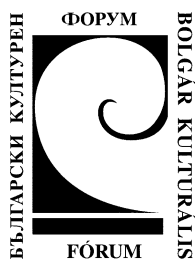
Сборник послучай 20 годишнината от основаването на
Българския културен форум

A kötet megjelenését támogatták/Спонсори на сборника:

NEMZ-KUL-19-1163

Budapest XI. kerület, Újbuda Bolgár Önkormányzata

**SZLÁV KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGEINK:
NYELV, FOLKLÓR, IRODALOM**

**СЛАВЯНСКИТЕ НИ КУЛТУРНИ
НАСЛЕДСТВА: ЕЗИК, ФОЛКЛОР,
ЛИТЕРАТУРА**

Szerkesztette: Menyhárt Krisztina és Dudás Mária

Редактори: Кристина Менхарт и Мария Дудаш

Bolgár Kulturális Fórum – ELTE Szláv Filológiai Tanszék
Български културен форум – ЕЛТЕ Катедра „Славянски
филологии“

Budapest – Будапеща

2019

ISBN 978-615-00-7021-6

Felelős kiadó: Bolgár Kulturális Fórum

Vladimirova Milena – elnök

Отговорен издател: Български културен форум

Милена Владимирова – председател

A kötetet lektorálták/Лектори

Dudás Előd, Dudás Mária, Jankova Veneta, Janiecz-
Nyitrai Agnieszka, Janurik Szabolcs, Lukácsné Bajzek
Mária, Menyhárt Krisztina

A borítón Vladimirova Milena „Ablak az ég felé” c. képe látható

*На корицата е представена картината „Прозорец към
небето“ на Милена Владимирова*

TARTALOM/СЪДЪРЖАНИЕ

Előszó	5
Bajzek Marija: Sožitje narodov, jezikov, kultur in konfesij v Prekmurju in Porabju	9
Császári Éva: Ragadványnév-vizsgálatok a répáshutai szlovákok körében	20
Dudás Előd: Hrvatski govor Temerja u svjetlu narodnih pjesama ...	30
Dudás Mária: <i>Két tűz között</i> a magyar és bolgár frazeológiában	37
Jankova Veneta: Бележки към българо-унгарските научни взаимоотношения през 60-те години на 20 в. (Историко - етнографски аспекти)	51
Juricskayné Szabeva Aszja: Легенди и предания за произхода на виното	62
Menyhárt Krisztina: A leány alakja a bolgár és magyar népmesékben	91
Pátrovics Péter: A Moréna-égetés szokásának lengyel vonatkozásairól	108
Petkova Papadopulosz Adriana: Основният славянски мит и някои негови елементи в духовната ни култура	118
Pozsgai István: Сочетания количественных числительных с относящимися к ним словами в Будапештском Евангелии	126
Rágyanszki György: „ <i>A pálinka után sóvárgó gégek</i> ” felvilágosítása: a szlovák irodalmi nyelv kodifikálása és az evangélikus antialkoholista irodalom	143
Várnai Dorota: Polska kultura na ziemiach węgierskich	156
Vindus Melinda: „Ne adja az Úr, hogy elfelejtse, kik vagyunk és honnan jöttünk!” A bánáti bolgárok múltja, jelen és jövője	165
Zsilák Mária: Cirill és Metód Nagymorva birodalomba érkezése ezeréves évfordulójának megünneplése Tótbánhegyesen (Nagybánhegyesen) 1863-ban	187
A kötet szerzői	195

A MORÉNA-ÉGETÉS SZOKÁSÁNAK LENGYEL VONATKOZÁSÁIRÓL

Pátrovics Péter

Jóllehet tanulmányunkban elsősorban a Moréna-égetés szokását kívánjuk részletesebb vizsgálat alá vonni, feltétlenül szükségesnek gondoljuk, hogy azt tágabb keretbe helyezve – mintegy bevezetőként – röviden magáról a rítus fogalmáról és a télbúcsúztató-tavaszköszöntő farsangi időszak mibenlétéről is szóljunk. A jelen munkában a rítusokat olyan, nagy szimbolikus tartalommal bíró szokáscelemeknek tekintjük, amelyeket mindig újra végrehajtunk, mégis állandó szabályokkal rendelkeznek. Vannak közöttük olyanok, amelyek az egyén életében egyszer történnek meg (mint pl. a keresztelő vagy az elsőáldozás), ennek ellenére ismerős mintát mutatnak, hiszen minden alkalommal ugyanúgy hajtják őket végre. A Moréna-égetés ilyen értelemben nem elsősorban az egyén, hanem az egész közösség (pl. faluközösség) életére hatással lévő, közösségileg végrehajtott, az ún. átmenetet (ti. a téli időszak végét és a tavasz kezdetét) jelző rítusok (*rites de passage* – vö. Genep 2007) csoportjába tartozó szokáscelem, amely döntően a farsang időszakához, pontosabban szólva a farsangutóhoz, vagy más – talán népiesebb kifejezéssel élve – a farsang „farkához” kötődik.

A farsangi időszak megünnepléséről tudnunk kell, hogy ennek hagyománya igen régre, több ezer évre nyúlik vissza, hiszen már az ókori Egyiptomban is rendeztek lakomával egybekötött nagy mulatságokat Ízisz istennő tiszteletére, de hasonló volt a görögök Dionüszosz-ünnepe és a rómaiak hét napon át tartó, vad, féktelen kicsapongással kísért örömnépe, a szaturnália is. A nagyböjt (latin *quadagesima*) közeledtével egyre fokozódott a hangulat, hiszen az emberek főként a farsang végén, a farsangutó időszakában próbálják előre behozni mindazt (különösen a finoman elkészített, tápláló ételek, édességek és italok fogyasztását), amit majd a böjt idején kénytelenek lesznek megvonni maguktól. Lengyel földön például hagyományos ételnek számít ebben az időszakban a gazdagon elkészített és némileg a székelykáposztára emlékeztető *bigos*, de kedveltek a különféle fánk, az ún. *chrusty* vagy

faworki, amely a mi forgács alakúra csavart, olajban vagy zsírban kisütött csörögefánkunkra emlékeztet, vagy az ún. *paczek*. Ez utóbbi a ráégett cukortól alabástromos bevonatú fánkot jelöl, amely hazánkban „bécsi fánkként” ismert, s amelyet lengyel földön általában meggy- vagy csipkebogyólekvárral szokás megtölteni. A *paczeket* a lengyelek farsang idején – kiváltképp torkos csütörtökön – szinte mindenhol fogyasztják. A farsang és ezzel a vigalmi időszak végét a hamvazószerda (latin *dies cinerum sacrorum*) jelenti.

A régi időkben Lengyelország számos településén nagy és gazdag hagyománya volt a farsangutón – főként húshagyókedden (lengyel *zapustny/kusy wtorek*) – tartott szín pompás és zajos felvonulásoknak, amelyeken a különféle maskarákba öltözött emberek énekeltek, táncoltak és mulatoztak. Krakkóban és annak környékén egykor például *bekusynak* nevezték a farsangi felvonuláson színes maskarákba öltözött résztvevők csoportját. A felvonulás főszereplője a farsang fejedelme (*książę Zapust*) volt, aki hosszú parasztkabátban járt, fején pedig csörögökkel és fenyőágakkal díszített papírsapkát hordott. Rajta és sok más szereplőn kívül a menet elmaradhatatlan résztvevője volt még a számárfejű professzor (*profesor z oślą głową*) is. A *bekusy* elnevezés végső forrásaként valószínűleg a vidámság és a bor ókori istenének a neve, Bacchus jelölhető meg, maga a *bekusy* alak pedig a szandomíri és a lublini régióban hasonló értelemmel bíró *bachus(y)* forma eltorzult változata.

A farsang utójához kötődő régi lengyel népszokás volt például az ún. *kulig* is, amely mára azonban csaknem kiveszett. A lovas szánokon utazó, fura maskarákba (pl. szerzeteseknek, papoknak, csavargóknak, vándorcigányoknak, zsidó kereskedőknek, koldusoknak, ifjú házásoknak, ördögöknek stb.) öltözött, vidám, mulatozó társaság sorra járta az udvarházakat, ahol tagjai felfaltak és megittak mindent, amit csak találtak; a házigazdát pedig magukkal vitték, hogy társuk legyen a további úton. A szokás nevének magyar jelentése ‘póling’, ami egy mifelénk csak átvonuló, ritka (a 19. században a Jászság és a Kunság szikes legelőin még gyakoribb), északon fészkelő madárfajta, melyet hívtak szélkiáltónak is, hiszen a szelet *póli-póli* kiáltásával jelezte. Valójában ennek a madárnak a kergetése szolgált ürügyként a szánon utazók fékevesztett mulatozására. A *kulig* szokásának leírására Stanisław Żeromski *Popioły* [Hamvak] című művében találunk irodalmi példát, de előfordul

Tadeusz Wincenty Pol-nál is. A valószínűleg Oroszországból származó szokás különösen a 18. században volt igen népszerű Lengyelországban, ma pedig egyes lengyel utazási irodák próbálják feléleszteni.

Krakkó főterén még a 19. században is szokás volt a farsang levágása (*ścinanie Mięso-pusta*), ami abból állt, hogy egy a város utcáin előzőleg végighordozott szalmabáb fejét levágták, ezzel jelezve a farsangi időszak végét. A farsangutó fejének levágása (*ścinanie głowy Zapustowi*) szokásban volt még Nagy-Lengyelországban is, bár némileg módosult formában. Itt egy farsangi hegedűs éjfélkor kiállt az utcára és látványosan eldobta hegedűje vonóját, majd elszakította a hangszer húrjait. A kocsmából erre kijövő férfiak a kalapjukat sorban a fejére rakták, majd egyikük végül leverte a „kalaprakást” egy bottal, így szimbolizálva a farsang fejének levágását. A kujáviai vidéken is élt a muzsikus „megölésének” szokása (*zabijanie grajka*), ami arrafelé szintén a farsangi időszak végét jelezte. Ez úgy történt, hogy a kocsmából elragadták a talpalávalót játszó zenészt, majd egy talicskába tették, és a város vagy a falu határán kívülre vitték. Ott aztán egy hamuval töltött zsákkal oldalba lökték (ezzel imitálva a kivégzést). A muzsikus ekkor egy hónap alatt szorongatott macskát engedett szabadon. Az állat azonkívül, hogy a léleknek a testtől való elválását volt hivatott szimbolizálni, a farsang időszakában elkövetett bűnöket is magával vitte. Bizonyos vidékeken a farsangi zenész (pontosabban szólva az őt jelképező ruhák) felakasztásának a szokása vált elterjedtté, míg másutt a farsangi mulatozást-ivászatot megszemélyesítő részeges ember rituális „megölése” volt a bevett gyakorlat húshagyókedden. Felső-Sziléziában, különösen az Opole környéki falvakban jellemző volt ebben az időszakban a „böngötetés” (*pogrzeb basów*). Ez abból állt, hogy a zenészek szertartásosan tokba tették hangszereiket és bezárták őket egy (tulajdonképpen a koporsót szimbolizáló) faszekrénybe, míg más településeken a helyi kocsmából induló ünnepélyes menet kíséretében „búcsúztatták el” a farsangi hangszereket (Kaczko 2009: 196; Kowalski 1998: 609–615; Ogradowska 2006: 102–103; Pośpiech 1987: 156–162; Staszczak 1964).

A fentiekben röviden ismertetett szokások mindegyike valaminek az eltávolításáról, ezt követően pedig a szimbolikus tartalmat hordozó fizikai megsemmisítéséről szól, közös üzenetük, hogy vége a gondtalan mulatozásnak, a táncnak, és egy új, ez előzőtől merőben eltérő időszak

veszi kezdetét. Mára ezek közül a szokások közül a legtöbb már feledésbe merült, csupán néhány helyen látható még a korábbi századokat idéző díszes karnevál, mint amilyen az ún. *jedlińskie kusaki* is, amelyről később szólunk részletesebben.

Eredetileg a farsang utójának az időszakához (a hazai szlovákság körében gyakran – keresztény kontextusba helyezve a rítust – virágvasárnaphoz) kapcsolódik az ún. Moréna-égetés szélesebb szláv szokása, amely „kiszégetés” vagy „villőzés” néven (más településeken *Morena*, *Muriena*, *kysel*, *kyselica* neveken) lelegelelenebben talán a hazai szlovákság körében élt egészen a 20. század elejéig (főként a régi Hont, valamint Nógrád, Pest és Heves megyében) és helyenként (pl. a Komárom-Esztergom megyei Piliscséven²⁴) még ma is él, vagy legalábbis próbálják feléleszteni. A rítus Piliscséven – mint általában más településeken is – abból áll, hogy egy szalmabábut menyecskeruhába öltöztetnek, majd végigviszik a falun, aztán levetkőztetik, meggyújtják és vízbe dobják.

A lényegi elemeit tekintve azonos szokás lengyel földön is több helyen eleven. A Kelet-Közép-Lengyelországban lévő mazóviai Jedlińsk például azon települések közé tartozik, ahol a Moréna-égetés hagyományának ma is ápolt helyi változata, az ún. *jedlińskie kusaki* hosszú múltra tekint vissza. Ez egy, valójában a farsang utójának időszakára eső, színes, álarcos felvonulással egybekötött népi játék. Húshagyó kedden (lengyel *kusy wtorek*) a sokféle maskarába öltözött felvonuló alak (papok, szerzetesek, zsidók, vándorcigányok, krakkói népviseletbe öltözött parasztok, ünneplőbe öltözött, rikítóan kimázolt ifjú házások, vénemberek, medve, komédiások, katonák) között együtt halad a menettel a legfontosabb szereplő, a fehér lepelbe öltözött Halál, az őt a Tymiana

²⁴ A cséviiek származástudatában máig vannak nyomai annak, hogy őseik nem szlovákok, hanem morvák lehettek, akik távoli, hegyes vidékekről érkeztek mai lakóhelyükre tutajokon hozva faházaikat. Közlésük szerint azon túl, hogy vannak „morva” ételeik és az általuk beszélt szlovák nyelvváltozat is „morvás” hangzású (Rafael 2009: 4), ezt támasztaná alá az az elképzelés is, amely a (valójában savoyai francia–olasz) eredetű (vö. fr. *moraine* – ol. *morena*), ’kőomlás, kőszakadás’ jelentésű *moréna* szót morva eredetűnek véli, és azt a Morva folyó nevéből származó (vö. Kiss 1978: 433) *morva* népnév és a *Moréna* ’téltemetés, kiszégetés’ szavak etimológiájával azonosnak gondolja, amely minden alapot nélkülöz.

folyócska partján, a felégetett töltés mellett elfogó rendőr, és természetesen ott vannak az ördögök is. A ceremónia során a nagy mulatozásban lerészegedett és a kaszáját is elveszítő Halált (“...*bo się w kusaki upiła i swoją kosę zgubiła...*” ’mert a farsang utolsó napjaiban berúgott és elveszítette a kaszáját’) bűnlajstromának felsorolása után halálra ítéli a városka piacterén egybegyűlt törvényszék, amelynek tagjai a polgármester, a községi bíró és az ülnökök. A halálos ítélet indoklásaként az alábbi versikét olvassák fel:

*Tys gubiła i niszczyła ludzkie plemię,
pustoszyłaś, wyludniałaś tę polską ziemię,
Podamy cię pod miecz,
ze świata precz!*

’Téged, aki az emberi fajt elveszejtetted és pusztítottad,
feldúltad és elnéptelenítetted ezt a lengyel földet,
Kard általi halálra szánunk,
a világból eltakarodj!’

Az ítélet végrehajtását (*Ścięcie Śmierci* tkp. ’a Halál lefejezése’) szimbolizálандó, a Halál ruháit egy lovas kocsin lévő koporsóba helyezik, majd a báméskodók kíváncsi pillantásaitól kísérve díszes menet viszi a városon kívülre az ördögökkel, rendőrökkel és a többi maskarás felvonulóval együtt. A menet élén a kárminvörös ruhában álló hóhér vonul pallossal a kezében. A hóhér a rendőrségen bejelenti, hogy az ítélet végrehajtatott, a Halál kimúlt, a plébánián arra kéri a plébánost, hogy vezesse be a plébániakönyvbe az elhalálozás tényét. A menet ezután továbbvonul a városon kívülre, miközben a Halál koporsóján ülő ördögfíókák rettenetes zajt csapnak: öklükkel verik a koporsó fedelét, kereplőkkel hadonásznak, kiáltoznak, rikoltoznak. A menet aztán visszatér a városka főterére, ahol egészen éjfélig (azaz hamvazószerdáig) tart a hangos mulatozás.

A *jedlińskie kusaki* hagyománya még a 16. századra nyúlik vissza és a Moréna-égetés általános szokásától eltérő jellegzetességei valószínűleg azzal állnak kapcsolatban, hogy Jedlińsk városa ekkor kapta meg a magdeburgi városjogot, ami a saját ítélőszék felállításának jogát, és az

ún. pallosjogot (*ius gladi*) is magában foglalta. Magának a népszokásnak az elnevezése a *kusaki* < *kuse dni* ('a farsang utolsó napjai', tkp. 'rövid napok') kifejezésre megy vissza. A *jedlińskie kusaki* szokásában megjelenő Halál megszemélyesített alakja valójában a szláv mitológiából ismert Moréna megfelelőjének tekinthető. Adódik tehát a kérdés, hogy mit is tudunk a szláv mitológiának erről az alakjáról?

Moréna (vagy Morana) a telet (és a hozzá kapcsolódó) halált megszemélyesítő istennő a szláv mitológiában (Sulán 1964: 41), ellenlábasaként Veszna, Lada vagy Dziewanna²⁵ alakját említik a források, bár hozzáteszik, hogy valójában nem lehet tudni, hogy Veszna-t egyáltalán istenségként tisztelték-e (Dobossy 282–283, in: Kulcsár 1970). *Marzanna* 'Moréna', a szlovákban *Morena*, *Ma(r)muriena* vagy *Kyselica*, a szerbben, a horvátban vagy a szlovénben *Morana* valójában egy a 'halált' (a tél „halálát”), egyben a természet újjászületését jelképező, valamint az álom fogalmát is megszemélyesítő, ún. átmeneti rítusokhoz kötődő ősi szláv istennő, akinek neve egy feltehetően 'halál' (vö. latin *mors* 'halál') jelentésű protoindoeurópai **mar-* vagy **mor-* szótőre vezethető vissza.²⁶ Ilyenformán a Moréna szóval rokon a 'dögvész' jelentésű orosz *mor* (*мор*), a lengyelben és az ukránban is meglévő, 'álom, lidércnyomás, kísértet, hallucináció, látomás' jelentésű *mara* (*мара*) szó is. Moréna alakját néhány középkori keresztény forrás (pl. a cseh földön keletkezett, 9. századi *Mater Verborum*) a görög Hekatével, a ráolvasások, a lélekidézés és a természet titkos erőinek istennőjével, míg az „első lengyel történésznek” is nevezett híres krónikaíró, Jan Długosz a földből sarjadó növényi élet, a gabonatermés római istennőjével, Ceressel állítja párhuzamba. A Morénához kötődő rítus szerint

²⁵ Dziewanna a vad természet, az erdők és a vadászat istennője a szláv mitológiában. Alakját a 15. századi nagy lengyel krónikaíró, Jan Długosz a görög Artemisz vagy a római Diana istennő alakjához hasonlítja. Dziewanna neve valószínűleg a 'nő', illetve 'szűz, hajadon' jelentésű szláv *děva*, *děvica* szavakból ered és a talán 'szop(tat)' jelentésű protoindoeurópai **dhe-* tövel (vö. latin *fello* 'szop(ik)', *femina* 'nő(stény)') állhat kapcsolatban. Más források szerint Dziewanna a tavasz istennője, ilyenképpen tehát Moréna ellenpárja.

²⁶ Az istennő a szlovákban fennmaradt Marmuriena elnevezése arra is utalhat, hogy a szláv istenség alakját a római hadistenével, Marssal (Mamurius Veturius) azonosíthatták (vö. Ivanov – Toporov 1994)

nagybőjt negyedik vasárnapján szokás volt egy, a telet, átvitt értelemben pedig mindenféle rontást és magát a halált jelképező, díszes női ruhába öltöztetett szalmabábot végighordozni a falun, majd a település határán kívül nagy sokaság kíséretében megfosztani ruhájától, meggyújtani és a közeli patakba vagy folyóba dobni. A meggyújtott, patakba dobott Moréna a tél végét és a jó idő, a tavasz közeledtét jelezte. Pogány eredetű, jellemzően telet búcsúztató és tavaszváró szertartásról van tehát szó, amely azonban a legtöbb helyen ma már nem élő szokás. A bábu neve Lengyelország déli részén és Sziléziában Moréna, *Morena* vagy hímnemű alakban *Marzoniok*, míg nagylengyel területen inkább *Śmierc*, *Śmiercicha*, a lengyel Tátraalja, a Podhale vidékén pedig *Śmierzcia*, *Śmierzka* (ez utóbbiak mindegyike a halál jelentésű *śmierc* szó származéka). A Moréna azonban nemcsak lengyel, hanem általános szláv szokás (maga a szó *Morena* alakban – mint fentebb bemutattuk – megvan például a csehek, a szlovákok, a bolgárok, a szlovének, a szerbek, a bosnyákok és a horvátok nyelvében is), továbbá az orosz farsang, az ún. mászlenyica (*масленица*) idején is szokás a télbúcsúztató tűzrakás, illetve a tűzön egy telet jelképező bábu, az ún. *csúcselo* (*чучело*) elégetése.

Szintén a Moréna-égetés egy változatának tekinthető a lengyel földön, különösen a dél-lengyelországi kisvárosokban-falvakban, Gorlicében élő ún. *Judaszki* régebben általánosan elterjedt, ma már ritka szokása. Ez abból állt, hogy a húsvét előtti szerdán (néha nagycsütörtökön, sőt nagypénteken is) a falvakban ünnepélyesen elégettek vagy vízbe fojtottak (más településeken a templomtoronyból vetettek le) egy Júdást szimbolizáló bábút (ez volt a *niszczenie/palenie/topienie Judasza* 'Júdás megsemmisítése/elégetése vagy vízbe fojtása), ami voltaképpen a Moréna-égetés ősi pogány szokásának keresztény köntösben történő realizációjaként értelmezhető, hiszen itt a Jézust eláruló és gyilkosai kezére juttató bibliai Júdás (vö. Újszöv. Mt 14, 43–46) a pogány hitvilágban Morénával asszociálódó gonosz, a rontás és mindenféle negatív, ártó, halált hozó erő megszemélyesítőjeként²⁷ jelenik meg. A főként a

²⁷ Általánosnak nevezhető jelenségnek számított, hogy a kereszténységre áttért szlávok az egykori pogány istenségeket egyes szentek vagy próféták alakjaival azonosították. Így lett a szlávok egykori főistene, Perun a kereszténységben Illés próféta, a nyáját őrző isten Veles vagy Volos Szent Vencel, az alvilágon is uralkodó istenség, Triglav pedig Szent Vítus „megfelelője”.

18. században elterjedt Júdás-égetés szokása valójában egy kései, csak részben sikeresnek nevezhető kísérlet volt a Moréna-égetés helyettesítésére, miután azt a lengyel katolikus egyház még 1420-ban, az ún. poznańi színóduson, mint pogány szokást megbélyegezte és betiltotta. Jelenleg a március 21-én, azaz a tavaszi napéjegyenlőségkor tartott Júdáségetés, a régi Moréna-égetés az ún. Tavaszünne (Jare Świąto) változataként csak alig néhány településen él.

A Moréna-égetés szokása jól illeszkedik a rítusokról és azok dinamikájáról vallott mai felfogásunkba. Olyan szimbolikus szokáscelemekény ez, amelyet minden évben újra végrehajtanak, mégis állandó szabályokkal rendelkeznek, s amelynek tartalma a tél – átvitt értelemben a halál – legyőzése, ami a felöltötetett bábu elégetésében és vízbe vetésében fejeződik ki. A telet és a halált megszemélyesítő ősi szláv istennő, Moréna eltávolításának szertartása az idők során némileg megváltozott, az egykori istennő alakja néhol módosult, illetve kicserélődött: szépen felöltötetett leánnyá, halált mintázó szalmabábbá változott, a Júdáségetés formájában pedig az egykori pogány szláv rítus immár a keresztény kultúrához is alkalmazkodott. Mindez jól példázza, hogy a korábbi elképzelésekkel ellentétben a rítusokat semmiképpen sem tekinthetjük mereveknek és sztereotipoknak: sokkal inkább érvényes rájuk az, hogy mindenütt jelen vannak, közösségformáló és a közösséget megtartó erejük van, a társadalmi változások hajtóerői, akadálytalanul hatolnak át időn és kultúrákon, mutálódnak, és esetenként új világokhoz is képesek alkalmazkodni.

Irodalom

- Sulán, B. et al. 1964, *Szláv népek és nyelvek*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Białczyński, Cz. 1993, *Stworze i zdusze czyli starosłowiańskie boginki i demony*. Leksykon. Kraków: Wydawnictwo Kraina Księżycza.
- Genep, A. van 2007, *Átmeneti rítusok*. L'Harmattan, Budapest.
- Kaczko, K. 2009, Doroczne zwyczaje i obrzędy. In: Bazielić, B. (szerk.) *Ludowe tradycje: dziedzictwo kulturowe ludności rodzinnej w granicach województwa śląskiego*. Wrocław – Katowice: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze – Muzeum Śląskie.
- Kiss, L. 1978, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kowalski, P. 1998, *Leksykon – znaki świata: omen, przesąd, znaczenie*. Warszawa – Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kulcsár, Zs. (szerk.) 1970, *Mitológiai Ábécé*. Budapest: Gondolat.

- Ogrodowska, B. 2006, *Polskie obrzędy i zwyczaje*. Warszawa: Sport i Turystyka Muza SA.
- Pośpiech, J. 1987, *Zwyczaje i obrzędy na Śląsku*. Opole: Instytut Śląski w Opolu.
- Rafael, B. 2009, Levették szép ruháját, és a vízbe lökték. In: *24 óra*, 2009/március 10. (4.)
- Staszczak, Z. 1964, *Śląska forma obrzędu Marzanny i Gaika na tle porównawczym*. Opole: Instytut Śląski.

Abstract

The present paper investigates the Slavic ritual of burning the effigy of Morena with special regard to its Polish relations. Morena has many names (*Morana, Marena, Muriena, kysel, kische, kyselica*) which are used by the Slavic ethnic minorities living in Hungary (in the former Hont county and also in other counties, such as Nógrád, Pest and Heves). The burning of Morena is an old folk custom and popular among the Slovaks living in Hungary. It is one of the ancient pagan annual rituals of farewell to winter and welcome spring. The villagers create a straw effigy and dress it in beautiful garments, then take it out of the village, strip it of its splendid clothing, burn it and drown it in water. This happens mostly in the first days of spring (on Palm Sunday in villages inhabited by the Slovaks living in Hungary). The ritual marks the end of winter, but in a broader sense it is the act of chasing away disease and all evil forces. The burning of Morena occurred already in the 14th-15th century chronicles mentioning it as a pagan remnant. The ritual is also known as *Marzanna* in Poland. An interesting 16th century variant of this known as *jedlińskie kusaki* and linked to the end of carnival season has survived in the city of *Jedlińsk* to the present day. The Judas burning known and performed in rural areas around the town of Gorlice and linked to the Easter may also be well considered to be a surviving version of a pagan ritual in Christian form.

Abstrakt

W niniejszym artykule zwracamy uwagę na słowiański rytuał palenia Mareny (Marzanny) ze szczególnym uwzględnieniem jego polskich relacji. Jest to obrzęd mający swoje korzenie w najdawniejszych czasach pogańskich należący do rytuałów służących do pożegnania

zimy i powitania wiosny. Palenie Mareny jest znane Słowianom na Węgrzech pod wieloma nazwami (np. *Marena*, *Moréna*, *Muriena*, *kysel*, *kisze*, *kyselica*). Było ono niegdyś szczególnie popularne wśród Słowaków, którzy żyli w starym komitacie Hont oraz w komitatach takich jak Nógrád, Pest i Heves. Kilkanaście dni przed świętami mieszkańcy wsi szyli wielką kukłę, wypychali ją trocinami i ubierali ją w kolorowe ubranie. Kukłę tę wyobrażającą Marenę czyli zimę wywozili poza granice wsi, gdzie podpalali ją i wrzucali do wody. Zwykle miało to miejsce w ostatni zapustny wtorek czy w pierwszych dniach wiosny, (w węgierskich wsiach zamieszkałych przez Słowaków w Niedzielę Palmową). Obrzęd ten symbolizował nie tylko koniec zimy, ale także wypędzenie i zniweczenie śmierci i wraz z nią wszystkich złych duchów. Kroniki z 14 i 15 wieku już wspominają o obrzędzie palenia Mareny jako o zwyczaju mającym pogańskie korzenie. Zwyczaj ten jako Marzanna znany jest również w Polsce. Jedną jego wersję związaną z Zapustami nazywa się *jedlińskie kusaki*. Zachowały się one po dziś dzień w miejscowości Jedlińsko. Podobny zwyczaj zwany *judaszkami* i związany z liturgią Wielkiego Tygodnia zachował się w okolicach Gorlic. Wyżej wspomniane obrzędy mogą być uważane za żywe wersje dawnych pogańskich rytuałów w chrześcijańskiej szacie.